
РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 94(477)(092)

Микола Губочкін
(Переяслав-Хмельницький)

ПАРАДОКСИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: КРОПИВНЯНСЬКИЙ ПОЛКОВНИК ФИЛОН ДЖЕДЖАЛІЙ

Стаття присвячена одному з учасників Національної революції середини XVII ст. – полковнику Кропивнянського козацького полку Филону Джеджалію, його місцю та ролі в Українській козацькій державі.

Свідченням авторитету Филона Джеджалія в середовищі української козацької старшини було те, що він двічі обирався наказним гетьманом на невеликий термін – у битвах під Жовтими Водами (1648 р.) та біля Берестечка (1651 р.). Виразним прикладом твердості характеру Филона Джеджалія і його самостійності в прийнятті деяких рішень є небажання присягати Московській державі на Переяславській раді 1654 р.

Кропивнянський полковник Филон Джеджалій був соратником Б. Хмельницького і відіграв важливу роль в історії України, зробивши значний внесок в оборону краю. Він очолював українське посольство в Туреччину, де був укладений українсько-турецький договір.

Вивчення козацької старшини Кропивнянського полку вимагає детального розгляду особистостей, які прославилися під час Національної революції середини XVII ст., в першу чергу полковника Филона Джеджалія.

Ключові слова: *Кропивнянський козацький полк, Филон Джеджалій, Кропивна, історична пам'ять, Національна революція XVII ст., полковник.*

Кожна країна та нація шанує своїх героїв по своєму. Їм становлять пам'ятники, називають на їхню честь університети, міста, вулиці, зображають на грошових банкнотах і монетах. На жаль, в Україні чомусь думки та погляди з цього приводу розділилися. Одні звеличують та підносять своїх національних героїв, а інші тих же самих людей обливають брудом і зводять на них клепаки. Знищуємо інформацію, забуваємо славне минуле та заслуги перед Батьківщиною тих людей, якими повинні пишатися...

Але ж такі люди зробили значний вклад задля щасливого майбутнього України і заслуговують на вічну пам'ять та пошану. Нижче спробуємо висвітлити біографію та життєвий шлях одного з героїв середньовіччя – полковника Кропивнянського козацького полку Филона Джеджалія, котрий залишив помітний слід в історії та вартий того, щоб повернутися із забуття.

Серед старшини Кропивнянського козацького полку була значна когорта людей, які прославили себе під час Національної революції українського народу середини XVII ст. Перш за все, слід розглянути особистостей, які були організаторами Кропивнянського полку. На особливу увагу заслуговує дослідження діяльності засновника Кропивнянського полку – Филона Джеджалія.

Метою статті є висвітлення ролі та діяльності Филона Джеджалія в подіях Національної революції середини XVII ст. і спроба дати їй неупереджену оцінку.

Дану проблему в деякій мірі розглядали такі науковці, як М. Максимович [5], Т. Яковлева [14], В. Кривошея [3; 4], А. Маляр [6], О. Хмара [13], але спеціального дослідження історичної постаті Ф. Джеджалія не проводилося.

У когорті славних полковників Б. Хмельницького Ф. Джеджалій був одним із найближчих сподвижників-однодумців гетьмана, його права рука. Він належав до тих соратників Б. Хмельницького, які пройшли з ним від початку повстання і до його смерті.

Краєзнавець із м. Золотоноші М. Пономаренко вважає, що Филон Джеджалій народився в Ірклієві (його маєток був саме там, і це документально підтверджено) [8]. Крім того, в Іркліївській сотні був козак Лесько Джеджалій – можливо, Филонів син. Правда, був і в Городищенській сотні козак Іван Джеджаленко, але цей факт не суперечить першому [10, с. 349–369].

Оригінальну версію походження прізвища «Джеджалій» висунув уродженець с. Кропивна, краєзнавець-аматор А.М. Маляр [6, с. 6]. Він ділиться своїми поглядами на проблему встановлення місця народження Ф. Джеджалія і його точного прізвища. Літературні історичні джерела подавали прізвище кропивнянського полковника як «Джалалій», «Джелалій», «Джеджалій». На останньому варіанті зупинився краєзнавець О. Хмара [13].

А.М. Маляр висловлює думку, що відсутність офіційних точних даних про місце народження кропивнянського полковника, його ім'я, прізвище і дату смерті пов'язані з тим, що Филон відверто негативно ставився до факту приєднання України до Московії. Російські урядовці не могли пробачити йому відмову присягнути на вірність московському царю. І не виключено, що помстою за це стало зникнення згадок про Джеджалія з документів, які знаходились на московській землі [6, с. 6].

Ф. Джеджалій був одним із організаторів антипольського виступу 1630р., який, іноді, в історіографії називається «Переяславщина». У 1630 р. бачимо Джеджалія на посаді переяславського полковника [4, с. 6].

На урядах генеральних осавулів були лише «старовинні» козаки, тобто ті, хто мав козацьке походження з діда-прадіда. Джерела донесли нам інформацію про 11 представників цієї категорії старшини. На жаль, вказівка лише на ім'я та по батькові ускладнює визначення походження того чи іншого представника. Старовинні козацькі родини шляхетського походження були представлені на осавульському уряді Остапом Лісовцем з Яготина, Филоном Джеджалієм, Семеном Гладким, Гаврилом Лісовським, Василем Томиленком, Миськом Дубиною, Гаврилом Маковецьким та Іваном Ковалевським [3, с. 71–72].

У 1648 р. Ф. Джеджалія бачимо сотником кропивнянським Переяславського полку. 24 квітня 1648 р. разом із черкаським сотником Б. Товпигою Джеджалій очолив повстання реєстрових козаків у Кам'яному Затоні проти І. Барабаша й І. Караїмовича і став на бік Б. Хмельницького. Це свідчило про те, що Джеджалію була відома справа підготовки повстання.

1648 р. був створений Іркліївський козацький полк. Через рік, 1649 р., Іркліївський і Лубенський полки були об'єднані в один – Кропивнянський. Б. Хмельницький призначив полковником Филона Джеджалія (1649–1658 рр.).

Кропивнянський полковник брав активну участь у битвах під Жовтими Водами (керував правим крилом війська), під Корсунем, Пилявцями (всі 1648 р.), Зборовом (1649 р.), Берестечком (1651 р.).

Полковник Джеджалій відзначався особливою суворістю в ставленні до ворогів, але також був дуже вимогливим до підлеглих. Його полк уславився саме своєю військовою дисципліною, що не раз допомагало козакам у надзвичайно складних ситуаціях. Ніхто ніколи не мав сумніву в тому, що на цього суворого чоловіка можна покласти в будь-якій ситуації. І це не раз підтвердилося під час Берестецької битви 1651 р. [12, с. 439].

В оточенні Б. Хмельницького Ф. Джеджалій представляв непримиренну опозицію польській шляхті та угодовській політиці князя А. Кисіля [4, с. 8]. Гетьман давав Ф. Джеджалію важливі дипломатичні доручення та направив його в Стамбул з особливою місією і пропозиціями, які мали закінчитися українсько-турецьким договором. У жовтні-листопаді 1648 р. українська дипломатична місія, очолювана Ф. Джеджалієм, уклала з Османською імперією договір, за умовами якого Україна визнавалася самостійною державою, а кримським татарам заборонялося нападати на українські землі [12, с. 142].

Деякі дослідники вважають, що під час цього візиту було укладено договір між Україною і Туреччиною про дружні, союзницькі відносини. А навесні 1649 р. до Переяслава, де тоді перебувала ставка гетьмана, прибуло турецьке посольство і на розвиток попередніх угод та домовленостей уклало «Договір між турецьким цісарем і Військом Запорозьким та народом руським про торгівлю на Чорному морі» [12, с. 439–440].

На цьому дипломатична діяльність Джеджалія не закінчилася. На певний час він став послом із особливих доручень. І коли у 1650 р. виник конфлікт між гетьманом і молдавським володарем Василем Лупулом, який не тільки зрікся обіцянки віддати за сина гетьмана свою доньку, а й відновив союз із Польщею, – до Ясс прибув Ф. Джеджалій. Він вручив Лупулові ультиматум, дуже схожий на оголошення війни Молдові. Джеджалію зручно було виконувати цю місію ще й тому, що недавно він укладав договір про дружбу зі Стамбулом, а Молдова була під турецьким протекторатом [Там само, с. 440].

О. Прицак вважає, що Ф. Джеджалій у той час був першою особою в Запорозькому війську після Б. Хмельницького, особливо після підписання Морської конвенції між військом Запорозьким і Портою [9]. Отже, Ф. Джеджалій уклав договір між Портою і Запорозьким військом.

Можна припустити, що Ф. Джеджалій був здібним політиком і дипломатом, людиною освіченою і розважливою, до того ж знав турецьку мову. Гетьман відіслав послом у Туреччину саме Ф. Джеджалія, хоча серед козацької старшини було багато людей, які навчалися в університетах Польщі та Західної Європи. Були серед них і значні державні діячі, які володіли декількома мовами, як європейськими, так і східними. Але гетьман відрядив до Стамбула, очевидно, людину, найбільш придатну для виконання особливих доручень.

Проте дипломатична діяльність аж ніяк не заважала Джеджалію підтримувати репутацію одного з найкращих воїнів, найталановитіших командирів Визвольної армії. Якщо гетьман вислав загонами на розвідку, то тільки з довірених людей. Одним із них був полковник Джеджалій. Коли у червні 1651 р. польські й українські війська зішлись під Берестечком і у вирішальний момент Іслам-Гірей III зрадив козаків і захопив із собою гетьмана, то в останню мить Б. Хмельницький доручив військо Филону Джеджалію, призначив його наказним гетьманом. Хмельницький йому дуже довіряв. Навіть свого часу призначав генеральним осавулом і генеральним обозним. Джеджалій був достатньо вольовою людиною, щоб придушити якісь незгоди чи погасити паніку, і міг серйозно протистояти всім опозиційно настроєним полковникам.

8 січня 1654 р. Б. Хмельницький у Переяславі скликав козацьку раду. На неї не приїхали полковники: кальницький – І. Богун, кропивнянський – Ф. Джеджалій та уманський – Й. Глух [1, с. 136]. Полковник Ф. Джеджалій і козаки Кропивнянського полку прибули в Переяслав дещо пізніше. Але вони відмовились присягати Московії. Підтвердженням цього є такий факт. Український історик Ю.А. Мицик знайшов у краківських архівах листи свідків подій, написані на початку 1654 р. Один з цих свідків, Ш. Павша, у двох листах повідомляє адресатові: «Сповідую, що Кропивнянський та Полтавський полки відірвалися від Хмельницького і відмовилися присягати московському цареві..., між простими людьми виникли значні заворушення...» [7, с. 31–33].

Не хотіли козаки присягати Москві в козацьких полках. Так, в Кропивнянському та Полтавському полках московських урядників, що прибули для прийняття присяги, козаки «кьями набили» і прогнали їх [2, с. 38].

Із метою збереження пам'ятних місць у Черкаському краї виконком обласної ради народних депутатів ще 1991 р. прийняв рішення «Про увічнення пам'ятних місць Черкащини, пов'язаних з історією українського козацтва», де передбачив перелік пам'ятників і пам'ятних знаків, що будуть споруджені в 1991–2005 роках. Серед багатьох інших, у с. Кропивна Золотоніського району закладено камінь на місці, де буде встановлено пам'ятний знак Кропивнянському полку, яким командував полковник Филон Джеджалій.

То ж чи вартий полковник Кропивнянського козацького полку Филон Джеджалій бути увіковіченим у вигляді пам'ятника на території свого полку, в с. Кропивна Золотоніського району Черкаської області? Чи заслужив своїми здобутками у боротьбі за неньку Україну вічно споглядати на своє дітище – колись славне полкове місто Кропивна, а тепер звичайнісіньке село однієї з областей України? Дивлячись на його життєвий шлях та біографію через призму пройдених століть, можна однозначно відповісти, що дійсно ця людина на це заслуговує. Але де ж поділися ті вдячні нащадки, що так обіцяли вічно пам'ятати та шанувати своїх славних предків, завдяки яким живуть у вільній незалежній Україні! Вони замість світлої пам'яті про ці історичні постаті засекають чи взагалі знищують інформацію про них в архівах і фондосховищах. Розводять полеміку на зразок «хто вони – герої чи зрадники?» А спробували б самі прийняти те чи інше політичне рішення в ті буремні часи та в тих військових умовах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Величко С.В. Літопис / Пер. з книжної української мови, вступна стаття, комент. В.О. Шевчука; Відп. ред. О.В. Мишанич / С.В. Величко. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – 371 с.; Т. 2. – 642 с.
2. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы [в 3 т.] / Сост. П.П. Гудзенко, М.К. Козыренко, А.П. Лола и др. – М.: Изд. АН СССР, 1954. – Т. 1. – 560 с.
3. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини / В.В. Кривошея. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 452 с.
4. Кривошея В.В. Козацька старшина Кропивнянського полку доби Національної революції середини XVII ст. / В.В. Кривошея // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2010. – Вип. 38. – С. 5–13.
5. Максимович М. Обзорение городовых полков и сотен, бывших на Украине со времени Б. Хмельницкого / М. Максимович. – Собрание сочинений. – К., 1876. – Т. 1. – С. 655–747.
6. Маляр А.М. Кропивнянська Болюківщина – батьківщина Джупая / А.М. Маляр // Вісник Золотоніщини. – 9 липня 2005 року. – С. 6.
7. Непорожня Г.А. Міфи і реальність Переяславської угоди / Г.А. Непорожня // Матеріали науково-практичної конференції. – Київ, 1997. – С. 31–33.
8. Пономаренко М.Ф. Золотоніщина / М.Ф. Пономаренко. – Черкаси. – 1991. – 76 с.
9. Прицак О. Ще раз про союз Хмельницького з Туреччиною / О. Прицак // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Т. 2. – С. 177–192.
10. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / [підгот. до друку О.В. Тодійчук та ін.; редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
11. Ролле Й.Й. Иван Богун – козацький полковник: [іст. оповідання] / Др. Антоній Й.; [пер. з польської Ірини Ремішевської; упоряд.: Дмитро Ващук, Василь Кононенко]. – К.: Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2012. – 192 с.: 43 іл.
12. Сушинський Б.І. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX ст. Історичні есе у 2-х томах. Том І. (Друге, доповнене) / Оформл. О.П. Чередниченка. – Одеса: «ВМВ», 2004. – 592 с.
13. Хмара О. Филон Джеджалій – полковник кропивнянський: історико-краєзнавчий нарис / О. Хмара. – Черкаси: ЦНТЕІ, 2002. – 120 с.
14. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради – до Андрусівської угоди (1659–1667) / Т. Яковлева. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 644 с.

REFERENCES

1. Velychko S.V. Litopys / Per. z knyzhnoyi ukrayinskoyi movy, vstupna stattya, koment. V.O. Shevchuka; Vidp. red. O.V. Myshanych / S.V. Velychko. – K.: Dnipro, 1991. – T. 1. – 371 s.; T. 2. – 642 s.

2. Vossoedynenye Ukrainy s Rossyey. Dokumenty i materyaly [v 3 t.] / Sost. P.P. Hudzenko, M.K. Kozyrenko, A.P. Lola y dr. – M.: Yzd. AN SSSR, 1954. – T. 1. – 560 s.
3. Kryvosheya V.V. Kozatska elita Hetmanshchyny / V.V. Kryvosheya. – K.: IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2008. – 452 s.
4. Kryvosheya V.V. Kozatska starshyna Kropyvnyans'koho polku doby Natsionalnoyi revolyutsiyi seredyny XVII st. / V.V. Kryvosheya // Hileya: naukovyy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats / Hol. red. V.M. Vashkevych. – K.: VIR UAN, 2010. – Vyp. 38. – S. 5–13.
5. Maksimovich M. Obozreniye gorodovykh polkov i soten, byvshikh na Ukraine so vremeni B. Khmel'nitskogo / M. Maksimovich. – Sobraniye sochineniy. – K., 1876. – T. 1. – S. 655–747.
6. Malyar A.M. Kropyvnyanska Bolyukivshchyna – batkivshchyna Dzhupaya / A.M. Malyar // Visnyk Zolotonishchyny. – 9 lypnya 2005 roku. – S. 6.
7. Neporozhnya H.A. Mify i realnist Pereyaslavskoyi uhody / H.A. Neporozhnya // Materialy naukovykh konferentsiy. – Kyiv, 1997. – S. 31–33.
8. Ponomarenko M.F. Zolotonishchyna / M.F. Ponomarenko. – Cherkasy. – 1991. – 76 s.
9. Pritsak O. Shche raz pro soyuz Khmel'nitskoho z Turechchynoyu / O. Pritsak // Ukrainytskiy arkheohrafichnyy shchorichnyk. – K., 1993. – T. 2. – S. 177–192.
10. Reyestr Viyska Zaporozkoho 1649 roku / [pidhot. do druku O.V. Todiychuk ta in.; redkol.: F.P. Shevchenko (vidp. red.) ta in.]. – K.: Naukova dumka, 1995. – 592 s.
11. Rolle Y.Y. Ivan Bogun – kozatskiy polkovnik: [ist. opovidannya] / Dr. Antoni Y.; [per. z polskoyi Irini Remishevskoyi; uporyad.: Dmitro Vashchuk, Vasil Kononenko]. – K.: Kamyanets-Podilskiy: «Medobori-2006», 2012. – 192 s.: 43 il.
12. Sushynskyy B.I. Kozatski vozhdii Ukrainy. Istoriya Ukrainy v obrazakh yiyi vozhdiv ta polkovodtsiv XV–XIX st. Istorychni ese u 2-kh tomakh. Tom I. (Druhe, dopovnene) / Oforml. O.P. Cherednychenka. – Odesa: «VMV», 2004. – 592 s.
13. Khmara O. Fylon Dzhezhaliiy – polkovnyk kropyvnyansky: istoryko-kraeyeznavchyy narys / O. Khmara. – Cherkasy: TsNTEI, 2002. – 120 s.
14. Yakovleva T. Ruyina Hetmanshchyny: Vid Pereyaslavskoyi rady – do Andrusivskoyi uhody (1659–1667) / T. Yakovleva. – K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», 2003. – 644 s.

Губочкин Н. Парадоксы исторической памяти: кропивнянский полковник Филон Джеджалий.

Статья посвящена одному из участников Национальной революции XVII в. – полковнику Кропивнянского казацкого полка Филону Джеджалию, его месту и роли в украинском казацком государстве.

Свидетельством авторитета Филона Джеджалия в среде украинской козацкой старшины было то, что он дважды избирался наказным гетманом на небольшой срок – в битве под Желтыми Водами (1648 г.) и во время битвы у Берестечка (1651 г.). Выразительным примером твердости характера Филона Джеджалия и его самостоятельности в принятии некоторых решений есть нежелание присягать Московскому государству на Переяславской раде 1654 г.

Кропивнянский полковник Филон Джеджалий был товарищем-одномышленником Богдана Хмельницкого и отыграл важную роль в истории Украины, сделав значительный вклад в оборону края. Ф. Джеджалий возглавлял украинское посольство в Турцию, где был заключен украинско-турецкий договор.

Изучение казацкой старшины Кропивнянского полка требует детального рассмотрения личностей, прославившихся во время Национальной революции середины XVII в., в первую очередь полковника Филона Джеджалия.

Ключевые слова: Кропивнянский казацкий полк, Филон Джеджалий, Кропивна, историческая память, Национальная революция XVII в., полковник.

Gubochkin M. Paradoxes historical memory: colonel Kropyvna Cossack regiment Fylon Dgedgaliy.

The article is devoted to one of the participants of the National revolution XVII century under the direction of B. Khmelnytsky – colonel Kropyvna cossack regiment Fylon Dgedgaliy, its place and role in the Ukrainian cossack state.

Evidence of the authority of Fylon Dgedgaliy among Ukrainian cossack officers was that he was twice elected acting hetman for a short time – in the Battle of Yellow Waters (1648 year) and during the Battle of Berestechko (1651 year). Expressive example of firmness of character Fylon Dgedgaliy and independence in decision-making have some unwillingness the oath with Moscow on Pereyaslav rada.

Kropivnyansky colonel Fylon Dgedgaliy was adherent B. Khmelnytsky and played an important role in the history of Ukraine, made a significant contribution to the defense of the province. F. Dgedgaliy was at the head of the Ukrainian embassy in Turkey, where was signed Ukrainian-Turkish contract.

Study of cossack officers Kropyvna cossack regiment requires detailed consideration of individuals who became famous during the National revolution of the mid XVII century, in primarily colonel Fylon Dgedgaliy.

Key words: *Kropyvna Cossack regiment, Fylon Dgedgaliy, Kropyvna, historical memory, National revolution XVII century, colonel.*

Одержано 11.02.2014.